

GENDER TENGLIGI ASOSIDA O'QUVCHILARNING KASB TANLASHGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH

Samarqand davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti,

“Maktabgacha ta’lim” kafedrası assistenti

Barotova Shoxsanam Baxtiyor qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarning kasb tanlashga psixologik tayyorgarligini gender tengligi tamoyillari asosida shakllantirish masalalari yoritilgan. Kasb tanlashga psixologik tayyorgarlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, motivatsion-qadriyat, emotsional-irodaviy, operatsional) tahlil qilingan. Gender stereotiplarning o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalganligiga ta’siri, shuningdek oila, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligining ushbu jarayondagi o‘rni ko‘rib chiqilgan. Maqola yakunida o‘quvchilarda kasb tanlashga psixologik tayyorgarlikni gender tengligi nuqtai nazaridan shakllantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari va amaliy tavsiyalari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: kasb tanlash, psixologik tayyorgarlik, gender tenglik, kasbga yo‘naltirish, gender stereotip, o‘quvchi, kasbiy o‘z-o‘zini anglash, ta’lim muassasasi, ijtimoiy sheriklik.

KIRISH

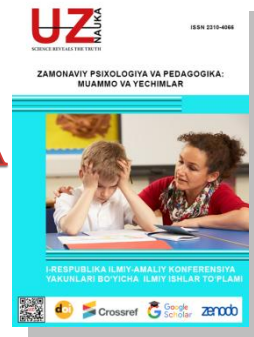
Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ta’lim sifatini oshirish va yoshlarni kasbga yo‘naltirish tizimini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor

yoʻnalishlaridan biriga aylandi. Oʻzbekiston Respublikasining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-son Qonuni bilan tasdiqlangan “2030-yilga qadar Oʻzbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi”da taʼlim, mehnat va kasbiy faoliyat sohalarida erkak va ayollar uchun teng imkoniyatlarni taʼminlash vazifasi belgilab qoʻyilgan. Shu bilan birga, amaliyotda oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish jarayonida hamon anʼanaviy gender stereotiplarning taʼsiri saqlanib qolmoqda: maʼlum kasblar “erkaklarga xos”, boshqalari esa “ayollarga xos” deb baholanadi, bu esa oʻquvchining oʻz qobiliyati va qiziqishlariga mos kasbni ongli tanlashiga toʻsqinlik qiladi.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, oʻquvchilarda kasb tanlashga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish faqat kognitiv bilim va koʻnikmalarni emas, balki gender tengligiga asoslangan qadriyatlar tizimini ham singdirishni taqozo etadi. Maqolaning maqsadi - oʻquvchilarning kasb tanlashga psixologik tayyorgarligini gender tengligi tamoyillari asosida shakllantirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kasb tanlashga psixologik tayyorgarlik muammosi psixologik-pedagogik adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Rus psixologik maktabining yirik vakili Ye.A.Klimov kasbiy oʻz-oʻzini belgilashni shaxsning butun hayoti davomida davom etadigan, izchil bosqichlardan iborat jarayon sifatida talqin qilib, unda shaxsning “Men obrazi”ni kasb talablari bilan muvofiqlashtirish markaziy oʻrin tutishini asoslab bergan. N.S.Pryajnikov oʻz tadqiqotlarida kasbga yoʻnaltirishning faol-shaxsiy metodikalarini ishlab chiqib, oʻquvchining kasb tanlashdagi tashabbuskorligi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga alohida eʼtibor qaratadi. Xorijiy psixologiyada D.Super kasbiy rivojlanishning

bosqichma-bosqich nazariyasini (o'sish, izlanish, mustahkamlanish bosqichlari), J.Holland esa shaxsning kasbiy tipologiyasi (RIASEC modeli) nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, bu nazariyalar kasb tanlashda shaxsiy xususiyatlar bilan kasbiy muhit o'rtasidagi muvofiqlikni tahlil qilishga xizmat qiladi. O'zbek psixologiya maktabida esa V.M.Karimova va G'.B.Shoumarov ushbu tayyorgarlikni shaxsning kasbiy faoliyatga nisbatan barqaror, ongli va faol munosabatini ifodalovchi murakkab psixologik hosila sifatida talqin qiladilar, E.G'.G'oziyev esa o'smirlik va yoshlik davri psixologiyasida shaxsning kasbiy qiziqishlari shakllanishining yosh xususiyatlarga bog'liqligini ko'rsatib bergan.

Gender tenglik masalalari esa so'nggi yillarda O'zbekiston olimlari tomonidan ijtimoiy-huquqiy va pedagogik-psixologik nuqtai nazardan faol o'rganilmoqda. Xususan, O.A.Abdusamatova yangi O'zbekistonda gender tenglik tushunchasining mazmun-mohiyatini va uning huquqiy-institutsional asoslarini tahlil qilgan bo'lsa, bir qator tadqiqotchilar ta'lim tizimini tashkil etishda gender xususiyatlarni hisobga olish zarurligini, shuningdek oilada gender tenglik munosabatlarini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik omillarini yoritganlar. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarning aksariyati gender tenglik va kasbga yo'naltirish masalalarini bir-biridan ajratilgan holda, alohida-alohida yo'nalishlar sifatida tadqiq etadi.

“Kasb tanlashga psixologik tayyorgarlik” tushunchasi shaxsning kasbiy o'z-o'zini anglashi, o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va qadriyatlarini kasb talablari bilan bog'lay olish qobiliyatini anglatadi. Uning tarkibida quyidagi to'rtta asosiy komponentni ajratish mumkin:

-kognitiv komponent — o'quvchining kasblar dunyosi, mehnat bozori va o'z imkoniyatlari haqidagi bilimlari;

-motivatsion-qadriyat komponenti — kasbga bo'lgan ichki qiziqish, shaxsiy qadriyatlar tizimi;

-emotsional-irodaviy komponent — tanlov jarayonidagi ishonch, qat'iyat va mas'uliyat hissi;

-operatsional komponent — qaror qabul qilish va o'z faoliyatini rejalashtirish ko'nikmalari.

Ushbu komponentlarning barchasi gender omilidan xoli holda shakllanishi lozim, aks holda o'quvchining kasbiy tanlovi ichki qiziqishlaridan emas, balki tashqi ijtimoiy stereotiplardan kelib chiqqan bo'ladi.

Amaliy kuzatishlar va ta'lim jarayonidagi mavjud tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatini tanlashida ularning individual qobiliyati, qiziqishi, ehtiyoji va shaxsiy intilishlari bilan bir qatorda, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit hamda jamiyatda shakllangan gender tasavvurlari ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Xususan, maktab va oila sharoitida qiz bolalarning ko'proq pedagogika, tibbiyot, filologiya, tikuvchilik, xizmat ko'rsatish kabi sohalarga, o'g'il bolalarning esa texnika, muhandislik, axborot texnologiyalari, transport, qurilish kabi yo'nalishlarga moyil bo'lishi tabiiy holat sifatida qabul qilinishi mumkin. Biroq bunday yo'nalish berish har doim ham o'quvchining real qobiliyati va kasbiy qiziqishlarini aks ettirmaydi. Ayrim hollarda u jamiyatda uzoq vaqt davomida shakllangan "ayollar kasbi" va "erkaklar kasbi" haqidagi stereotipik qarashlarning natijasi bo'lishi mumkin.

Gender stereotiplari o'quvchining kasbiy tanloviga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatib, uning muayyan kasblarga nisbatan munosabatini oldindan shakllantiradi. Masalan, matematika, fizika, muhandislik yoki axborot texnologiyalari "o'g'il bolalarga mos", pedagogika, tibbiyot yoki gumanitar yo'nalishlar esa "qizlarga mos" degan qarash o'quvchining kasbiy imkoniyatlarini toraytirishi mumkin. Natijada o'quvchi o'zining qiziqishi va salohiyatidan kelib chiqib emas, balki atrofdagilarning kutishlari, oilaviy qarashlar yoki tengdoshlarining munosabati ta'sirida kasb tanlashi ehtimoli ortadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchining jinsiy mansubligini asosiy mezon sifatida emas, balki uning individual-psixologik xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishi, moyilligi va kelajakdagi maqsadlarini hisobga olish muhim pedagogik talab sifatida qaralishi lozim. Gender tengligi tamoyilining kasbga yo'naltirish jarayoniga tatbiq etilishi, avvalo, o'quvchilarga barcha kasb va faoliyat yo'nalishlarini jinsidan qat'i nazar, erkin va teng ravishda o'rganish imkoniyatini yaratishni nazarda tutadi. Bunda asosiy e'tibor "bu kasb qiz bolalarga yoki o'g'il bolalarga mosmi?" degan savolga emas, balki "ushbu kasb o'quvchining qiziqishi, qobiliyati, shaxsiy sifatleri va kelajakdagi maqsadlariga qanchalik mos?" degan savolga qaratilishi kerak. Bunday yondashuv o'quvchilarning kasbiy o'z-o'zini anglashini rivojlantirish, o'z imkoniyatlarini real baholash va mustaqil kasbiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

O'quvchilarda kasb tanlashga psixologik tayyorgarlikni gender tengligi asosida shakllantirish jarayonida o'z-o'zini anglash, o'z imkoniyatlarini baholash, mustaqil qaror qabul qilish, kasblar haqidagi axborotni tahlil qilish, stereotiplarni anglash va ularga tanqidiy munosabat bildirish kabi kompetensiyalarni

rivojlantirish muhimdir. O‘quvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini anglagan sari kasbiy tanlovni tashqi bosim yoki stereotiplar asosida emas, balki ongli ravishda amalga oshirishga intiladi. Shu nuqtai nazardan, kasbga yo‘naltirish ishlari faqat kasblar haqida ma’lumot berish bilan chegaralanmasdan, o‘quvchining psixologik jihatdan kasbiy tanlovga tayyorligini ham ta’minlashi zarur.

Mazkur jarayonda gender-sezgir kasbga yo‘naltirish dasturlarini ishlab chiqish va ta’lim amaliyotiga joriy etish alohida ahamiyatga ega. Bunday dasturlarda kasblar an’anaviy ravishda “erkaklar” yoki “ayollar” kasbi sifatida tasniflanmasligi, balki kasbning mazmuni, unga qo‘yiladigan talablar, zarur kompetensiyalar, mehnat sharoitlari va rivojlanish imkoniyatlari asosida yoritilishi maqsadga muvofiq. Masalan, muhandislik, dasturlash, arxitektura yoki texnologiya sohalarida faoliyat yuritayotgan ayollar, shuningdek, ta’lim, tibbiyot, dizayn yoki boshqa gumanitar yo‘nalishlarda muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotgan erkaklar tajribasidan foydalanish o‘quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Bunda diagnostik metodikalardan foydalanish ham muhim hisoblanadi. O‘quvchilarning kasbiy qiziqishlari, qobiliyatlari, moyilliklari va shaxsiy sifatlarini aniqlashga qaratilgan diagnostik vositalar gender stereotiplaridan xoli tarzda qo‘llanilishi lozim. Diagnostika natijalarini talqin qilishda ham “qiz bolalar uchun mos”, “o‘g‘il bolalar uchun mos” kabi umumlashtiruvchi xulosalardan qochish, aksincha, har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini aniqlashga e’tibor qaratish zarur. Shu orqali kasbga yo‘naltirishning individual-differensial yondashuvga asoslangan modeli shakllanadi.

Gender tengligi tamoyillarini ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etishda pedagog va maktab psixologlarining kasbiy tayyorgarligi ham muhim omil hisoblanadi. Chunki pedagogning o'zi gender stereotiplariga ega bo'lsa yoki ularni ongli ravishda takrorlasa, o'quvchilarning kasbiy tanloviga bilvosita cheklovlar qo'yilishi mumkin. Shu sababli pedagoglar va psixologlar uchun gender tengligi, gender stereotiplarining psixologik-pedagogik ta'siri, gender-sezgir kommunikatsiya, kasbiy maslahat berish metodlari hamda o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash masalalariga bag'ishlangan malaka oshirish va seminar-treninglarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Pedagog o'quvchilar bilan muloqotda ularning jinsiga emas, balki shaxsiy imkoniyatlari va ta'limiy ehtiyojlariga tayanishi zarur. Oila-maktab-mahalla hamkorligi o'quvchilarning kasbiy o'zini-o'zi anglashini gender tengligi asosida rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. Ota-onalarning kasb tanlash masalasidagi qarashlari o'quvchining kelajakdagi tanloviga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bilan muntazam ravishda tushuntirish va maslahat ishlarini olib borish, ularga farzandning kasbiy tanlovida gender stereotiplaridan ko'ra uning qiziqishi, qobiliyati va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarurligini tushuntirish lozim. Ota-onalar yig'ilishlari, davra suhbatlari, psixologik treninglar va individual maslahatlar bu boradagi hamkorlikning samarali shakllari bo'lishi mumkin.

Kasbga yo'naltirishning samaradorligini oshirishda o'quvchilarni turli kasb egalari bilan bevosita uchrashtirish ham muhim metodik vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, o'z sohasida gender jihatidan stereotipik bo'lmagan kasbni tanlagan mutaxassislar bilan uchrashuvlar o'quvchilarning mavjud tasavvurlarini qayta ko'rib chiqishiga yordam beradi. Masalan, ayol muhandis, dasturchi,

uchuvchi, arxitektor yoki tadbirkor, erkak pedagog, shifokor, psixolog yoki filolog bilan uchrashuvlar tashkil etilishi o'quvchilarga kasbiy muvaffaqiyat jins bilan emas, balki bilim, kompetensiya, mehnatsevarlik, mas'uliyat va shaxsiy intilishlar bilan bog'liqligini amaliy misollar orqali ko'rsatadi.

Bunday uchrashuvlarni oddiy suhbat shaklida emas, balki interaktiv kasbga yo'naltirish texnologiyalari asosida tashkil etish yanada samarali natija beradi. Jumladan, "Kasb egasiga savol", "Kasb tanlashdagi stereotiplar", "Men tanlagan kasb", "Kelajakdagi kasbim", "Kasbning jinsi bormi?" kabi munozara va treninglardan foydalanish mumkin. O'quvchilarga muayyan kasbga oid vaziyatlar taqdim etilib, ularning fikrlarini asoslash, qaror qabul qilish va o'z tanlovini himoya qilishiga imkon berilishi kasbiy refleksiyaning rivojlantiradi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ham gender tengligi masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Kasb haftaliklari, "Kasblar olami" tadbirlari, kasb yarmarkalari, ijodiy loyihalar, fan olimpiadalari, texnologik va tadbirkorlik loyihalarida qizlar va o'g'il bolalar uchun teng ishtirok imkoniyatlarini yaratish zarur. Masalan, qiz o'quvchilarni robototexnika, dasturlash, muhandislik va texnik ijodkorlik loyihalariga, o'g'il o'quvchilarni esa pedagogik, ijtimoiy, ijodiy yoki gumanitar loyihalarga jalb etish orqali kasbiy qiziqishlarning xilma-xilligini qo'llab-quvvatlash mumkin. Bunda o'quvchini majburlash emas, balki uning qiziqishini aniqlash va yangi faoliyat turlarini sinab ko'rishiga sharoit yaratish asosiy tamoyil bo'lishi kerak.

Mahalla darajasidagi kasbga yo'naltirish tadbirlari ham mazkur jarayonning uzviy qismi hisoblanadi. Mahallada faoliyat yuritayotgan turli soha vakillari,

tadbirkorlar, hunarmandlar, shifokorlar, pedagoglar, muhandislar, IT mutaxassislari va boshqa kasb egalari bilan uchrashuvlar tashkil etilishi o'quvchilarning real mehnat faoliyati haqidagi tasavvurlarini boyitadi. Bunda mutaxassislarni tanlashda ham gender xilma-xilligiga e'tibor berish va ayollar hamda erkaklarning turli kasbiy sohalardagi faoliyatini namoyish etish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, ta'lim resurslari va o'quv-metodik materiallarning mazmuni ham gender tengligi nuqtai nazaridan tahlil qilinishi kerak. Darslik, kasbga yo'naltirish bukletlari, videoroliklar, taqdimotlar va boshqa materiallarda ayol va erkaklarning turli kasblardagi faoliyati bir xil darajada ifodalanishi, kasblar stereotipik tarzda tasvirlanmasligi muhimdir. Chunki o'quvchi kasblar haqidagi tasavvurlarni nafaqat o'qituvchi va ota-onadan, balki o'quv adabiyotlari va ommaviy axborot vositalaridan ham oladi. O'quvchilarda kasb tanlashga psixologik tayyorgarlikni gender tengligi asosida shakllantirish bir martalik tadbir emas, balki izchil, tizimli va uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim. Ushbu jarayonning samaradorligi gender-sezgir diagnostika, individual kasbiy maslahat, pedagog va psixologlarning maxsus tayyorgarligi, ota-onalar bilan hamkorlik, real kasb egalari bilan uchrashuvlar, interaktiv mashg'ulotlar, sinfdan tashqari tadbirlar va mahalla bilan hamkorlik kabi o'zaro bog'liq komponentlarning uyg'unligiga bog'liq. Natijada o'quvchida kasblar haqidagi stereotipik qarashlardan xoli, keng va real tasavvur shakllanib, o'z qobiliyatlari va qiziqishlarini mustaqil tahlil qilish, turli kasbiy imkoniyatlarni baholash hamda ongli kasbiy tanlovni amalga oshirish uchun psixologik tayyorgarlik rivojlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning kasb tanlashga psixologik tayyorgarligini gender tengligi asosida shakllantirish murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u nafaqat ta'lim muassasasining, balki oila va mahallaning ham izchil hamkorligini talab etadi. Gender stereotiplardan xoli kasbga yo'naltirish tizimini yaratish o'quvchining shaxsiy salohiyatini to'liq namoyon etish, uning mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi hamda jamiyatda gender tengligiga erishish strategiyasining amalga oshirilishiga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu yo'nalishda amaliy-tajriba ishlarini o'tkazish va natijalarni miqdoriy tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-son Qonuni. 2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. – Toshkent, 2021.
2. Abdusamatova O.A. Yangi O'zbekistonda gender tenglik tushunchasining mohiyati // Ilmiy elektron jurnal. – 2023.
3. Gender tengligi: jamiyatda gender tengligiga erishish // Jizzax davlat pedagogika universiteti "Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar" ilmiy-metodik jurnali. – 2022-2023.
4. Ta'limni tashkil etishda gender xususiyatlarni inobatga olish // Ilmiy-uslubiy maqolalar to'plami. – 2023.
5. Yoshlarni kasbga yo'naltirishning psixologik xususiyatlari // Ta'lim va rivojlanish ilmiy jurnali. – 2021-2022.

6. Yoshlarni to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish hayot sifatini oshirishning omili sifatida // Ilmiy-nazariy jurnal. – 2022.
7. Kasbga yo'naltirishning zamonaviy usullari // Ilmiy-metodik to'plam. – 2021-2022.
8. O'quvchilarni zamonaviy kasb tanlashda psixolog shaxsining ahamiyati va faoliyati // Ilmiy jurnal. – 2022.
9. O'smirlarda kasb tanlashga munosabat tizimi shakllanishining ijtimoiy-psixologik xizmat ko'rsatish mexanizmlari // SHOKH LIBRARY ilmiy jurnali. – 2022-2023.
10. Yuqori sinf o'quvchilari uchun kasb tanlashda psixologik maslahatlar // “Ilm-fan yangiliklari” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – 2023-2024.
11. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2023. – №3.
12. O'zbek oilalarida gender tenglik munosabatlarini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik omillari // Ilmiy jurnal. – 2022.
13. Karimova V.M., Shoumarov G'.B. Kasbiy yo'naltirish psixologiyasi. – Toshkent: “O'qituvchi”, 2021 (qayta nashr).